
UDK: 391.91:272(497.6)
Pregledni članak
Primljen 29. X. 2017.

TONI HERCEG
Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru
toniherceg@ff.sum.ba

TETOVAŽE KATOLIKA U SREDNJOJ BOSNI – SIMBOLIČKI ORNAMENT DUHA I TIJELA

Sažetak

Običaj tradicijskoga tetoviranja predstavlja bitnu etnološku jedinicu u kulturnoj povijesti BiH. Trajno punktiranje kože, koje se uglavnom prakticiralo kod ženskoga dijela populacije, antropološki je specifikum srednjobosanskih katolika. Prema historiografskim bilješkama dio je zagonetnoga prapovijesnog ilirskog nasljeđa. No čini se da upravo osmanjskom okupacijom srednjovjekovne Bosne nastupa, kad je riječ o tetoviračkoj kulturi katolkinja, jedna samosvojnija i bogatija, u običajnome smislu, ornamentacijska faza. Faza „boc(k)anja križa“ koja se u simboličkome smislu (pre)oblači, u svrhu zaštite života i identiteta pred nastupajućom islamizacijom, u jedno novo konfesionalno ruho.

Rad ima namjeru istražiti, opisati i prokomentirati, konzultirajući relevantne autore i publikacije, autonomnu i važnu no izumrlu tradiciju tetoviranja katolika u (središnjoj) Bosni.

Ključne riječi: tradicija; tetoviranje; simboli; Bosanci; katolici; srednja Bosna; etnologija; osmanska okupacija i islamizacija

Uvod

Obično se, kada se govori o znaku ili slici koji se bockanjem ili ubrizgavanjem pigmenta (ili tuša) kreira na koži, misli na tetovažu. Sam proces specifičnoga oslikavanja kože zovemo tetoviranje. U njemačkome jeziku nalazimo izraz *tätowieren*, u engleskome *tattoo*, dok se na tahićanskome izraz *ta tatau* odnosi na slikanje ili udaranje.¹ Različiti etnografski i arheološki izvori te kulturna povijest naroda svjedoče o prapovijesnome podrijetlu i širokoj globalnoj rasprostranjenosti ukrašavanja kože do današnjih dana.²

Tetovaže³ nisu bile samo ukrasi već poruke. Predstavljale su obilježja plemenitosti, označavale položaj na društvenoj ljestvici te nosile duh tradicije ili čak filozofiju rase.⁴ Primjerice, u kineskoj kulturi, ornament je na tijelu simbolizirao identitet s magijskim i mističnim potencijalom, predanost, posvećenost i znak vjernosti.⁵ Tetovaže su bile i bitan dio obreda pri tranziciji duše u zagrobni život kao i oznake hrabrosti, seksualne požude, simboli plodnosti. Funkcionirale su kao i ljubavni zavjeti, kazne, amuleti i talismani, zaštitni i terapijski simboli kao i obilježja izgnanih i osuđenih.⁶

1 Usp. „Tetovirati“, „tetovaža“, *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, sv. 11., Novi Liber, Zagreb, 2004. – 2005., str. 50. Tradicionalni katolički (hrvatski) izrazi za tetoviranje su: nabocanje križa, boc(k)anje, šaranje, tatauiranje i sicanje.

2 Poznat je primjer Ötzija, tzv. Ledenoga čovjeka (oko 3200 p. n. e.) čije je, prirodnim putem mumificirano tijelo, bilo prekriveno s 57 tetovaža. Još su poznatije i osebujne egipatske tetovaže pronađene na mumificiranim ženskim tijelima.

3 Raskošne izvaneuropske primjere tetoviranja nalazimo kod polinezijskih zajednica, Inuita, Maja, Filipinaca (Ibaloi), Kineza (iz Tarimske kotline). Ne smijemo zaboraviti nubijske i japanske tetovaže, kao i najstarije primjerke tetoviranja kože koji nam dolaze s Centralnih Anda (4050. pr. Kr. – 1400. g.).

4 Usp. CLAUDE LÉVI STRAUSS, *Strukturalna antropologija II.*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 268.

5 Usp. ŽAN ŠEVALIJE – ALEN GERBRAN, *Rečnik simbola, mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likove, boje, brojevi*, Stylos art – Izdavačka kuća Kiša, Novi Sad, 2009., str. 963. i 964.

6 Usp. MARINA TKALČIĆ, „Prozor u svijet – tetoviranje ženskog tijela“, <Od stigmatizacije do subverzivnosti do osnaživanja i modnoga trenda, (25. V. 2013.), <<http://www.libela.org/prozor-u-svijet/3797-od-stigmatizacije-i-subverzivnosti-do-osnazivanja-i-modnoga-trenda/>>, (2. II. 2015.).

Kad je riječ o europskim primjerima⁷ trajnoga oslikavanja kože na području Balkana, geografi i povjesničari antičkoga doba dokumentirali su kako je na našim geografskim koordinatama (specifično područje Bosne i Hercegovine) živio običaj tetoviranja u neka davna vremena.

Konzultirajući relevantne autore i njihovu pisanu etnološku i etnografsku građu, pa čak i artefakte arheoloških nalaza, nastojat ćemo rasvijetliti kulturu (podrijetlo, običajnost i specifičnosti) tetoviranja koju nalazimo kod katolika (pretežno žena) središnje Bosne.

1. Osmanska okupacija Bosne

Prije nego pojasnimo tradicijsku utjelovljenost običaja tetoviranja kod katolika u središnjoj Bosni te pokažemo rezultate nastojanja različitih pisanih izvora i istraživačkih pothvata, valjalo bi se radi kontekstualizacije prisjetiti teških društveno-političkih (ne)prilika koje su zadesile Bosnu u razdoblju osmanske okupacije. Naime, Bosna je pala 1463. godine.⁸ Osmansko je Carstvo zavlдалo prostorom današnje BiH i svoju je vladavinu zadržalo sve do 1878. godine. „Od ekskluzivno europsko-kršćanske srednjovjekovne Bosne za vrijeme četiri stoljeća turske vlasti Bosna je postala većinska islamska zemlja!“⁹

Dakle, 15. stoljećem otpočinje mračna era za svo neislamsko stanovništvo Bosne. Na povijesnu scenu stupaju nove i za katolike isljučivo burne demografske, etničke, konfesionalne, kulturološke i političke promjene. „Zbrisane su srednjovjekovne političke institucije, a crkvene potisnute na rub; socijalna i konfesionalna struktura pučanstva stubokom

7 Tertulijan i Solinus, rimski analitičari, govore o običaju tetoviranja i cikatrizacije (ožilježavanja) kod starih Britona.

8 Proces osvajanja Bosne traje od prvoga poraza turske vojske 1388. god. kod Bileće do pada Jajca 1528. god. i ostalih utvrđenih gradova Jajačke banovine. Nakon što je sultan Mehmed el-Fatih osvojio Bobovac 1463. god., slična sudbina zadesila je Sutjesku, Vranduk, Visoko, Jajce i Ključ, gdje je pogubljen posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević. Time je i okončan proces turskoga osvajanja Bosne odnosno prostor današnje BiH, zajedno s dijelom Dalmacije, Likom i Slavonijom bivaju uključeni u sastav Bosanskoga pašaluka sa Sarajevom kao glavnim gradom.

9 ŽELJKO IVANKOVIĆ, *Tetoviranje identiteta, pohlepa za prošlošću*, drugo izdanje, Rabic, Sarajevo, 2009., str. 73.

se promijenila.“¹⁰ Čak i naš nobelovac Ivo Andrić u svojoj doktorskoj disertaciji napominje kako su istraživači (domaći i strani) Bosne i njezine prošlosti suglasni u tome da je utjecaj turske vladavine bio apsolutno negativan.¹¹ Iako njegovu konstataciju treba uzeti s rezervom, prilike u Bosni posebno za katolički dio stanovništva, u otpočete procese islamizacije, nisu bile nimalo bezbrižne. Možda se težina života katolika najbolje zrcali preko sudbinskoga djelovanja janjičara.¹² Dakle, posebna skupina vojničke elite, janjičari (dio stajaće vojske središnje vlasti Osmanskoga Carstva), imala je naviku otimati djecu katolika kako bi asimilacijom popunila svoje redove.¹³ Ta *devširma* (tur. *devşirme* ili skupljanje) ili *danak u krvi* bila je osmanska institucija koja je proizašla iz mnogo starije institucije ropstva, a njezin se pun rascvat poklapa s islamiziranjem Bosne (sredina 15. i konac 16. stoljeća.).¹⁴

O tome *skupljanju* mladih života navest ćemo samo jedan događaj: „Dođoše Turci adžam-oglan, tj. katoličke djece ulovitelji, poslani od svoga cara (iz Carigrada), te mnogo njih (dječaka) odvedoše uz prevelik plač i jauk kršćana. Strašan prizor opjevan je i u jednoj narodnoj pjesmi: *U majci bi čedo zaplakalo, Iz kamena suza udarila!*“¹⁵

¹⁰ SREĆKO M. DŽAJA, „Bosna i Hercegovina kao politička kategorija kroz povijest“, *Status, magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, Udruga građana „Dijalog“ Mostar, br. 14., 2010., str. 63. – 72.

¹¹ Usp. IVO ANDRIĆ, *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*, doktorska disertacija, ZORAN KONSTANTINović (prev.) NIP Orfej, Banja Luka – Bijeljina, 2011., str. 50.

¹² Turski izraz *yeniçeri*, označava, u vojnome smislu, „nove jedinice“ (dio pješadijskoga korpusa) koje predstavljaju tjelesnu i dvorsku počasnu gardu osmanlijskih sultana.

¹³ Usp. NENAD MOAČANIN, *Turska Hrvatska, Hrvati pod vlašću Osmanskog carstva do 1791., Preispitivanja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 50., Moačanin piše da se kontigent dječaka popunjavao *devširmom* među katoličkim, ali i muslimanskim stanovništvom. Autor piše da se pri odabiru dječaka vlast povodila racionalnim kriterijima, a dijelom prividnim ili stvarnim predrasudama. Međutim, autor naglašava da premalo znamo o konkretnim slučajevima otimanja djece. Ali ono što se zna, preko *Traktata o postanku janičarskog reda* iz 1606., „prednost“ u nasilnoj „regrutaciji“ imali su sinovi svećenika i „boljih“ ljudi.

¹⁴ Usp. SREĆKO M. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine, Predemancijapacijsko razdoblje 1463. – 1804.*, Ladislav Z. Fišić (prev. s njemačkog), 2. popravljeno i dopunjeno izdanje, Ziral, Mostar, 1999., str. 62.

¹⁵ ANDRIJA NIKIĆ, *Događajnica Bosne i Hercegovine 614. – 1918.*, Franjevačka knjižnica i arhiv, Mostar, 2003., str. 266.

2. Tradicijsko tetoviranje kao dio kulturne povijesti Bosne

U vrijeme invazije osmanske Turske, bosanski katolici, egzistencijalno ugrožavani i obespravljeni sa svih strana, morali su iznaći način kako opstati. Oblici suprostavljanja (nasilnoj islamizaciji) bili su različiti, a jedan od tih je bilo tetoviranje kršćanskih simbola. Katolici središnje Bosne nadali su se kako osmanski agresori, kada vide dominantni katolički simbol (tj. križ), ne će oteti njihovu mušku i žensku djecu.¹⁶ „Ovaj vrlo stari običaj, imao je posebno značenje u vrijeme turske vladavine kao znak sjećanja na posljednju bosansku kraljicu Jelenu...“¹⁷ Čini se da je tetoviranje kršćanskih simbola imalo funkciju doživotnoga svjedočanstva, podsjetnika kojoj vjeri/etnicitetu katolici svojim rođenjem pripadaju. Postala je zaštitni znak katoličkoga puka, prvenstveno ženskoga svijeta.

Evidentno je da je „vjerska (konfesionalna) zajednica bila jedini okvir iskazivanja kolektivne posebnosti i identiteta, i apsorbirala je svaki drugi sadržaj (etnički, politički, društveni, kulturni).“¹⁸ „Konfesija je u BiH najstariji izraz identiteta i najsnažnija osnova grupnoga i kolektivnoga okupljanja“¹⁹.

Kao što odjeća, pjesme, plesovi čine dio kulture svakoga naroda, tako i tradicija tetoviranja u sebi nosi općenite značajke kulture progovarajući o etničkome i kulturnome identitetu naroda. Običaj tradicijskoga tetoviranja predstavlja važnu etnološku jedinicu u kulturnoj povijesti BiH. Tetovaža kao ornament duha i tijela etnološki je specifikum katolika u Bosni i Hercegovini odnosno katoličkih stanovnika srednje Bosne.²⁰ Potrebno je napomenuti kako navedena tradicija običaja tetoviranja na

¹⁶ Osmanlije bi žensku djecu odvodili u Carigrad kako bi popunili sultanove hareme. Predaja govori kako je kršćanska tetovaža imala ulogu zaštititi (od otmice islamskoga stanovništva) od nasilne udaje.

¹⁷ ANITA SUJOLDŽIĆ i dr., *Bosanci, Kulturni profil*, Institut za antropologiju, Zagreb, 2006., str. 24.

¹⁸ IVAN LOVRENOVIĆ, *Bosanski Hrvati, esej o agoniji jedne evropsko-orijentalne mikrokulturne*, drugo prošireno izdanje, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010., str. 94.

¹⁹ IVAN CVITKOVIĆ, *Hrvatski identitet u BiH, Hrvati između nacionalnog i građanskog*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2006., str. 65.

²⁰ U vrijeme funkcionalnoga egzistiranja tetoviranja kao tradicije kod katolika ne možemo govoriti o nacionalnim identitetima jer je nacija konstrukt novijega datuma. Govor o naciji Hrvata u razdoblju vladavine Osmanlija na prostoru BiH nužno bi nas odveo u anakronizam, međutim, u okviru kulturnoga kontinuiteta (u jeziku, konfesiji i etničkoj svijesti), iz današnje perspektive, riječ je o katoličkome življu odnosno Hrvatima. Iz perspektive sadašnjosti

pragu 21. st. nema ono funkcionalno-komunikacijsko značenje kakvo je imala u prošlosti. Tradicijski običaj tetoviranja je praktički izumro. Tradicija je izgubila svoje obredno/običajno značenje. Njezin dominantno kršćanski identitet i izvornost postali su predmet zaborava. Izvornoga *bockanja* više nema. Jedini svjedok živoga postojanja običaja ruke su naših baka.

Premda smo na tlu središnje Bosne pronašli i još pronalazimo tragove tradicije običaja tetoviranja i to samo među katoličkim, ženskim stanovništvom već poslije II. svjetskoga rata, običaj tradicijskoga tetoviranje gubi na intenzivnosti. Do 60-ih i 70-ih godina 20. st. još se djelomično prakticira, a poslije toga praktički nikako.

2.1. Strani i domaći povijesni izvori o tetoviranju na Balkanu

Ozbiljan pristup u sistematizaciji, primarno etnografskoga sadržaja, na našem području odnosno Balkanu napravio je Mario Petrić u svome doktorskom radu *Običaj tatuiranja kod balkanskih naroda, karakteristike, uloga i porijeklo*, iz 1973. god. Leopold Glück, austrijski liječnik koji je kratko živio u Bosni, također je pisao o fenomenu tetoviranja u svome radu iz 1889. god. *Tetoviranje kože kod katolika u Bosni i Hercegovini*. Njegov je rad posebno važan jer je našu znanstvenu javnost podsjetio na takav izniman kulturni fenomen. Vrlo obimnu i bogatu kolekciju tetovaža prikupio je Ćiro Truhelka u svome radu *Tetoviranje katolika u Bosni i Hercegovini* iz 1894. godine. Važno je spomenuti i Vejsila Ćurčića koji je tematici doprinio s radom iz 1933. *Tetoviranje katolika u srednjoj Bosni* kao i rad *Sicanje u Herceg-Bosni* iz 1894. god., autora Vida Vuletića Vukasovića. I strani su se autori također bavili istraživanjem pojave tetoviranja na području Balkana. Među njima se posebno ističe knjiga *Some Tribal Origins, Laws and Customs of the Balkans* iz 1929. god. poznate britanske balkanologinje Mary E. Durham. Kao i članak „Tatouages en Bosnie-Hercégovine” (1894. god.) te knjiga *A travers la Bosnie et l’Herzégovine* (1896. god.) francuskoga istraživača i akademika Guillaumea Capusa.

možemo kazati kako je bilo i jest riječ o hrvatskome tradicijskom običaju koji se kao takav pojavljivao donedavno.

Ne smijemo zaboraviti ni svjedočanstva nešto starijih, ali instruktivnih autora, koji su zapazili običaj tetoviranja kod naroda koji su živjeli na balkanskome području. Naime, prema izvorima antičkih (grčkih i rimskih) pisaca sigurno su se tetovirali Tračani (cijeli ili dio naroda, žene i plemstvo). Prema Herodotovu opisu tračansko je tetoviranje simboliziralo plemstvo dok niži stalež nije prakticirao običaj. Grčki povjesničar Rimskoga Carstva Dio Chrysostomus ističe posebnu ovisnost žena o običaju tetoviranja; one plemenitijega statusa imale su bogatije i višebojnije ukrase.²¹ Strabon, grčki geograf i povjesničar, ističe da se ilirsko pleme Japodi također punktuiralo kao što su to radili drugi Iliri i Tračani.²² Plinije pak bilježi običaj tetoviranja kod Dačana. Engleski diplomat Ricout svjedoči o tetoviranju kršćana u Srbiji dok je Rok Zojzi, albanski istraživač, pronašao izvore koji govore u prilog tetoviranja Albanaca u 13. i 14. st.

2.2. Zašto su baš katolici Bosne svojoj kulturnoj tradiciji ustupili mjesto običaju tetoviranja?

U svojim istraživačkim i poslovnim putovanjima Bosnom austrijski liječnik Leopold Glück primjetio je neobičan običaj tetoviranja kod katoličkih žena. Tetoviranu kožu zapazio je i kod drugih naroda i vjeroispovijesti u Bosni. No, njihove tetovaže nisu bile tako brojne niti su šare bile tako raskošne i bogate kao kod katolkinja.²³ Također, ni muški se dio katoličke populacije nije tetovirao u mjeri kao što je to radio ženski spol. Zaključio je da se samo jedna etnička i religijska (konfesionalna) jedinica

²¹ Usp. MARIO PETRIĆ, „On Tattooing and Cicatrization in Prehistoric population of a Part of Balkans – O pitanju tatauiranja i cikatrizacije kod prehistorijskog stanovništva jednog dijela Balkana“, *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, knj. 4. (2.) 1966., str. 151. – 171.

²² Istaknuti mediavelist Danijel Dzino u svome radu „The people who are Illyrians and Celts: Strabo and the identities of the ‘barbarians’ from Illyricum“, *Arheoloski Vestnik*, god. LIX. (2008.) str. 371 – 380., ističe da praksa tetoviranja pridružuje Japode kategoriji kojoj pripadaju Iliri odnosno Tračani. Dakle, o tetoviranju među Ilirima ništa nije dokumentirano osim toga navedenog podatka.

²³ LEOPOLD GLÜCK, „Tetoviranje kože kod Hrvata katolika Bosne i Hercegovine“, *Glasnik zemaljskog muzeja*, Sarajevo, br. 1889. (3.) str. 81. – 88. Originalno je rad objavljen na njemačkome jeziku: „Die Taetowierung der Haut bei den Katholiken Bosniens und der Herzegowina“, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina*, sv. II., Wien, 1884.

na području BiH tetovira. Čudno mu je bilo što nije riječ o posebnome bosanskom, u cjelini prepoznatljivom narodnom običaju.

Činjenicu toga *kulturološkoga geta* jednoga dijela stanovništva pojašnjava rezultantom nasilnoga trenutka islamizacije u povijesti Bosne. Odnosno bijeg od matične vjere nekako se morao zaustaviti. „Domišljati katolički svećenici, čuvari identiteta Kristovih zemaljskih sljedbenika, došli su na ideju graviranja kršćanskih simbola na vidljive lokacije na tijelu.“²⁴ U jednome pogledu ornamentirana koža priječila je konvertite u svome naumu, a u drugome svjedočila pripadnost vjeri.²⁵

Hrvatski arheolog i povjesničar umjetnosti Ćiro Truhelka, urednik cijenjenoga *Glasnika zemaljskoga muzeja* u Sarajevu, također misli kako su tetovaže bile oznake za raspoznavanje (među religijama odnosno konfesijama) i služile su kao mehanizam koji bi priječio tzv. *odmetnuće od vjere*. Tetovaže su predstavljale neizbrisiv simbol katolicizma u Bosni. Slično rezonira istaknuti hrvatski etnolog Mario Petrić. Dakle, srednjo-bosanski katolici tetovirali su kožu kako se ne bi prešlo na tursku vjeru odnosno vjeru osvajača. Motiv se dakle sastojao u očuvanju izvorne vjere odnosno etničkoga identiteta. Ponegdje se koža oslikavala radi estetskih (ukrasnih) pobuda ili je čak proces tetoviranja trebao predstavljati test ljudske izdržljivosti na bol. Engleska putnica M. E. Durham navodi sljedeće razloge koje su joj tetovirane ispitanice kazivale: „zato što je to naš običaj“, „zato što smo katolici“, i „zato što je lijepo“.²⁶

Dakle, kako bi se očuvao život i održao identitet, katolici su modificirali svoju kožu vjerskim simbolima. U vjerskim simbolima su pronašli temelj svoga etniciteta i životnu snagu za neizvjesnu budućnost.

²⁴ *Isto*.

²⁵ Prema napomenama autora L. Glückla nije samo moguća bol nasilnoga odstranjivanja tetovaže otklanjala katolika da prijeđe na islam, nego su vidljivi znakovi ožiljaka na koži slali jasnu i sramotnu poruku da se ta osoba poturčila.

²⁶ Usp. EDITH M. DURHAM, *Some tribal origins, laws and customs of the Balkans*, Allen & Unwin, London, 1928., str. 104. Autorica govori i o jednoj služavki njezina učitelja srpskoga jezika čija je tetovirana ruka bila inficirana (akutno zapaljenje rane). Osim što je tetovaža izazivala gađenje kod služavkina poslodavca, pridavala je samoj služavki nesnosnu bol. Unatoč tomu, tetovirana je žena posvjedočila da „mi trebamo patiti za Krista jer je on patio za nas“. Stoga autorica zaključuje da takav duh samožrtve nikako ne smije biti predmet preziranja.

2. 3. Lokacije središnje Bosne

Truhelka bilježi kako je najljepše oblike našao u Lašvanskoj dolini, osobito u mjestima oko Guče Gore. U svome etnografskom mapiranju fenomena tetoviranja autor M. Petrić precizno nabraja sljedeće gradove (i mjesta) u srednjoj Bosni. To su: Kiseljak (Gromiljak, Lepenica, Brnjaci), Dobretići (Gornji Orašac), Jajce (Kozluk, Krezluk, Mile), Kreševo (Bakovići, Crnići, Crnički Kamenik), Gornji Vakuf (Voljice, Ždrimci, Paloč, Ploča, Jelić, Bistrica, Dobrošin, Uzričje), Travnik (Ričice, Turbe, Paklarevo, Korićani, Guvna, Guča Gora, Hamandžići, Brajkovići, Donje Čukle, Donje Pećine), Bugojno (Gračanica, Bristovi, Čaušlije), Novi Travnik (Rankovići, Kasapovići, Gornje Pećine, Torine), Fojnica (Gradina, Kazijski), Vitez (Mali Mošunj) i Kreševo (Stojčići, Ratkovići, Vrancići). Nije se samo obred oslikavanja kože prakticirao u jednome dijelu Bosne. Tetoviralo se također i u sljedećim upravnim jedinicama Bosne: sarajevskoj, travničkoj, visočkoj, fojničkoj, prozorskoj, bugojanskoj, varoškoj i banjalučkoj.²⁷

3. Ornamentacija

Što su to točno tetovirali katolici? Rekli smo da je tetovirani znak na koži bilo nešto što bi simboliziralo katoličku vjeru. Istina, najčešći ukras bio je križ i njegove raznovrsne stilizacije. Dakle, osnovni tip tetovaža činio je križ (križići) uramljen s različito velikim kiticama cvijeća, grančicama i drugim dekoracijama.²⁸ Truhelkinim riječima kazano: „terminus technicus za ukupnost ornamentalne kompozicije pri tetoviranju je 'križ', 'križevi', a ako ornamente pomnije razmotrimo, onda ćemo opaziti da obično sastoje od množine malih krstića.“²⁹ Autor Petrić u svojoj je disertaciji uočio 317 inačica motiva križa ili kompozicije križeva. Svaki od motiva mogao je stajati zasebno ili u kombinaciji s drugim ornamentima.

²⁷ Usp. ĆIRO TRUHELKA, „Tetoviranje Hrvata Katolika u Bosni i Hercegovini“, *Glasnik zemaljskog muzeja*, Sarajevo, br. 1896. (3.) str. 241. – 257.

²⁸ Usp. L. GLÜCK, *n. dj.*, str., 81. – 88.

²⁹ Ć. TRUHELKA, *n. dj.*, str. 241. – 257.

Tetovirani simbol križa vjerojatno nije spasio svakoga pojedinog katolika od nedaća tragične sudbine, ali je svakako doprinio da se običaj tetoviranja održi do suvremenih dana na svome tradicijskom životnom putu.

3.1. Klasifikacija motiva, tetovažna nomenklatura i lociranje

Šarale su se šake, čelo, podlaktica, između članaka prstiju i na člancima prstiju, korijen nosa, zapešće, prsa pa čak i nadlaktica. Vrlo se rijetko prakticiralo tetoviranje ušne resice ili nogu.³⁰ Kompozicijski složenije tetovaže imale su sljedeće nazive: „kolo“, „ograda“, „narukvica“, „grana“, „grančica“, „jelica“, „jeličin križ“, „klas“, „mjesec“, „sunce“, „zvijezda“ i „ime Isusovo“.³¹ Dakle, obrasci bosanskih tetovaža uglavnom se sastoje od krugova, polukrugova i križeva koji su ukrašeni s grančicama i linijama. Ilustraciju tetovažnih oblika ponudit ćemo u prilogu na kraju rada.

3.2. Svečanost dražesne ljubavi

Obred ukrašavanja kože nije bio rezerviran za sve dane u kalendarskoj godini. Uobičajeno je bilo da sam proces tetoviranja započne na Ivan-dan (24. lipnja kada je blagdan sv. Ivana Krstitelja), Josipdan (na blagdan

³⁰ Usp. MARIO PETRIĆ, *Običaj tatauiranja kod balkanskih naroda - karakteristike, uloga i porijeklo*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sarajevo, 1973., str. 116. – 141.

³¹ Naziv kompozicije tetovaže davao se prema motivu koji su prikazivale. Primjerice, „jeličin križ“ je (u svojoj ornamentaciji pri krajevima krakova križa) trebao simbolizirati jelove pupove. Kružnica raznoliko ukrašena pripada tetovažnoj kategoriji „kolo“. Tipski motiv „ograda“ polukružnoga je oblika koji je ukrašen crticama, bobicama (točkicama) i jelicama. Tu su i „narukvica“ (crticama ukrašena linija), „klas“ (vertikalna linija ukrašena grančicama i križićima), „zvijezda“ (elipsa ukrašena crticama), „mjesec“ (srpolik motiv) dok je motiv „sunca“ nalik ukrasu „ograde“. Najrjeđi ukrasni motiv bio je „ime Isusovo“ (kombinacija inicijala imena Kristova s prethodno navedenim ukrasnim oblicima). Kad je riječ o tetovažnoj nomenklaturi bosanskih katolkinja, francuski antropolog Luc Renaut u svome tekstu *Le tatouage féminin dans les sociétés anciennes et traditionnelles: beauté, sexualité et valeur sociale* (2008. god.) ističe da ona odražava formalnu bliskost s prozaičnom realnošću kruga, ograde, narukvice, grančice, jele, sunca, mjeseca, zvijezde itd. No zaključuje kako na osnovi te nomenklature nije razvijen ni simbolični diskurs ni mitologijsko pripovijedanje. Zbog toga konstatira kako unutar jedne te iste kulture isti motivi često mogu nositi različita imena; to napose, prema autoru, pokazuje da tetovirani repertoar nije određen da bi funkcionirao kao sistem lingvističke ili simboličke transkripcije.

sv. Josipa 19. ožujka), Blagovijest (25. ožujak), Cvijetnicu (blagdan koji se slavi tjedan dana prije Uskrsa) ili na bilo koji dan u Velikome tjednu. Evidentno je da je tetovirački obred i u kalendarskome pogledu posjedovao konfesionalni karakter.

Sam događaj oslikavanja tijela za jednu porodicu ili obitelj predstavljao je svečanost. Riječ je o radosnoj ceremoniji kojoj su se svi veselili. Zato su i sam obred nazivali svečanošću *dražesne ljubavi*. Ponegdje i *ljubavnom službom* jer je osoba (*mekšega srca*) koja se *boc(k)a* svojim facijalnim ekspresijama i glasnom vikom kod prisutnih motritelja iznudičivala smijeh i meškoljenje.³²

3.3. Ruke naših baka

Izvršiteljice (*tatoo* majstorice) bolnih, ali radosnih ukrašavanja kože obično su bile starije, iskusnije i tehnički umješnije žene koje su poznavale geometrijske poteze tetovažnih motiva. U konkretnome slučaju umjetnice bi bile majke, bake ili tetke. Bilo je i međusobnoga tetoviranja pojedinaca koji su dijelili sličnu dob. Samostalno (svatko sam sebi) bocanje kože također nije bilo rijetko. Prikladnim uzrastom za *kožno kićenje* smatrale su se one kandidatkinje koje su imale između 10 i 16 godina.

3.4. Tehnika, sredstva i zdravstvene posljedice

Prije nego bi se smutila smjesa za punktiranje odnosno bojenje kože nacrtala bi se skica³³. Smjesa bi se potom nanosila brzim ubodima igle³⁴. Gradivni sastojak smjese činilo je crnilo priređeno od čađi luči. Znao se koristiti i barut, ugljeni prah, smola bora koja bi se skupljala na plati, zatim voda, med ili majčino mlijeko. Ponegdje se osnovna sirovina stapala s rakijom ili stočnim mlijekom, petrolejem ili čak s mašću. Koristila se i tinta (tuš) plave boje. U pripravljanju bojila pomogla bi čak i slina

³² Usp. L. GLÜCK, *n. dj.*, str. 81. – 88.

³³ Ponekad bi se obrazac tetovaže urezao u koru drveta jasena te bi služio kao matrica za reprodukciju motiva.

³⁴ Koristila bi se igla omotana koncem ili čak naoštreno drvce.

(pljuvačka). Sredstva koja su se koristila pri oslikavanju kože su: igla (šivaća), trn ili šilo (u sjeverozapadnoj Bosni).³⁵

Precizan opis tetoviranja po Glückovu tumačenju izgledao je na sljedeći način: čađ ili prah, koji nastaje izgaranjem, bi se dobivala (krotila) držanjem predmeta lima (tenećeta) nad otvorenim plamenom svijeće ili uljne svjetiljke, potom bi, pomiješana gar s vodom, služila kao smjesa odnosno bojilo. Zatim bi vješta (prekaljena) žena, prethodno crtajući tetovažni simbol, nanosila oštrim drvцем (ili iglom obmotanom koncem) ono što se imalo nabocati.³⁶

Mario Petrić u svome doktoratu bilježi kako je zamjetio tri tehnike tetoviranja na Balkanu. No tehnika koja se najčešće prakticirala u Bosni, izvodila se tako da se na koži ponajprije skicira tetovaža (prvo napravi nacrt), a potom bi se brzim potezima ubadalo iglom. Međutim, u zapadnoj i srednjoj Bosni uočeno je i izravno nanošenje iglom bojila na kožu tijela.³⁷ Obredni je proces tetoviranja bio vrlo bolan³⁸ jer su primjerci tetovaža i čitavi složeni tetovažni likovi nastajali brzim ubodima igle. Dio tijela koji je svježe istetoviran potom bi se zavio ili obložio papirom (svilenom ili voštanom hartijom).³⁹ U razgovoru s vojnim liječnicima, M. E. Durham saznala je da tetovažni instrumenti (igle) nisu bili sterilizirani što je znalo uzrokovati trovanje krvi i razna infektivna oboljenja. Akutno zapaljenje svježe istetovirane rane nije bilo rijetko. Upravo zbog nehigijenskih uvjeta, svećenici i učitelji nisu bili blagonakloni običajnim navikama svoga župnog odnosno obrazovnog stada.

4. Tumačenja podrijetla običaja tradicijskoga tetoviranja kod katolika

Interpretirajući relevantne etnološke i arheološke pisane izvore, u igri je nekoliko teorija o postanku (fenomenu) kulture *bockanja* katoličke srednjobosanske kože. Naivno bi bilo u potpunosti prihvatiti Glückovu

³⁵ Usp. M. PETRIĆ, *Običaj tatauiranja...*, str. 82. – 98.

³⁶ Usp. L. GLÜCK, *n. dj.*, str., 81. – 88.

³⁷ Usp. M. PETRIĆ, *Običaj tatauiranja...*, str. 82. – 98.

³⁸ Za neke je proces bio neizdrživ. Mnogo je dokumentiranih tetovaža koje nisu u potpunosti završene jer kandidat nije mogao podnijeti mučnu proceduru tetoviranja.

³⁹ Usp. Ć. TRUHELKA, *n. dj.*, str. 241. – 257. Autor još navodi da se svježe istetovirana tetovaža zavijala hartijom za cigarete ili omotom od duhana.

propoziciju kako je običaj, da bi se očuvao vjerski identitet i odagnala okrutna islamizacija, nastao u vrijeme osmanske okupacije Bosne.⁴⁰ Jer arheološki nalazi ukazuju⁴¹, kao i sama tetovažna ornamentacija⁴², da običaj tetoviranja nije novijega doba. Razumno je dakle podrijetlo običaja tetoviranja potražiti prije 15. st. No, neosporna je činjenica da u ranome srednjem vijeku na geografskome području Balkana, gdje su živjeli južni Slaveni, nije bilo običaja tetoviranja. Dakle, imamo potrebu zakoračiti još dublje u prošlost. No, prije toga idemo iznijeti tezu o bogumilskome (patarenskome) karakteru običaja tetoviranja koju podržava Vid Vuletić Vukasović. Dubrovčanin zaključuje da sicanje postoji kod katoličkih stanovnika Bosne svakako prije imperijalnih pohoda Osmanskoga Carstva.

Meni je naprotiv do skromnoga mnjenja, da je ovaj običaj bio ukorijenjen kod pristaša bosanske narodne crkve, da se razaznaju braća krstijani, pa je tako ovaj običaj kroz vijekove nepromijenjen ostao kod onijeh korjenitih do rečenoga zaključka oni drevni motivi, te su uklesani i na

⁴⁰ Mario Petrić Glückovu hipotezu o čisto katoličkome običaju tetoviranja smatra neplauzibilnom. Naime, Glück je pretpostavljao kako bi običaj (zbog ornamentacija) korijene mogao vući iz prapovijesti, no kako se samo jedan dio stanovništva tetovirao, dakle pretežno katolici, zaključio je da je običaj katoličko-bosanskoga podrijetla. Isto tako, Vuletićevu bogumilsku tezu o podrijetlu običaja tetoviranja kod katolika u Bosni također smatra neuvjerljivom. Sličnu patarensku tezu zastupa i Guillaume Capus u svome radu *Tatouages en Bosnie-Herzegovine* iz 1894. godine. Povjesničar Alexander Solovjev u svojoj studiji pod naslovom *Le tatouage symbolique en Bosnie* zagovara tezu bogumilskoga podrijetla, ali i naglašava sličnost bosanskih tetovažnih motiva s motivima na katarskim spomenicima. Dakle, po Solovjevu tetoviranje nije isključivo katoličkoga nasljeđa jer nisu u bosanskoj ornamentaciji zastupljeni dominantni katolički simboli kao što su: plameno srce, monogrami Isusa Krista i sl. Ono što je prisutno su grčki (ne latinski) križevi. Naime, križ s jednakim krakovima važio je kao mitraistički i manihejski simbol.

⁴¹ U ilirskim grobovima na Glasincu, u Donjoj Dolini i drugdje nađene su igle kojima se to tetoviranje obavljalo. Najreprezentativnije su neolitske tvorevine plastične umjetnosti pronađene na području Butmirskoga kompleksa. Butmirski proizvodi plastične umjetnosti s točkastim ubodima koji se nalaze na statuama mogli bi se povezati s ukrasima koje nalazimo kod tetoviranja. Lokalitet Nebo pokraj Travnika, kao jedinica butmirskoga kulturalnog kompleksa, iznjedrio je kolorizirane figure (crvena boja na glavama statua) koje bi mogle potvrditi, s arheološkoga aspekta, običaj tetoviranja u prapovijesno vrijeme.

⁴² V. V. Vukasović u motivu križa prepoznaje starobosansko podrijetlo i poistovjećuje ga s tzv. djetelinskim križom koji se može pronaći na starobosanskim stećcima, kamenim spomenicima koji potječu najvjerojatnije iz ranoga srednjeg vijeka. Smatraju se autohtonim i jedinstvenim spomeničkim naslijedom BiH. Ogrnuti su velom misterije i prijeporno je shvaćanje ove tradicijske graditeljske pojave, baš kao što su i tetovaže.

starobosanskijem stećcima, koje su podizali navlastito pristaše bosanske narodne crkve.⁴³

Kako običaj „nabocanja križa“ nije objašnjen sustavno etnologijski, s pravom se autor Petrić pita, postoje li kakvi indikatori koji bi podupri- jeli tezu kako su Iliri, Tračani i Japodi na području Balkana nastavili prakticirati običaj zbog njegove prapovijesne utemeljenosti. Naslanjajući se na arheološke nalaze Butmirskoga kompleksa i lokaliteta Nebo kod Travnika te pronađenih plastičnih figura⁴⁴ koje datiraju iz neolitskoga razdoblja, Petrić ne isključuje podrijetlo (i kontinuitet) običaja tetovira- nja iz prapovijesnoga doba.⁴⁵

Autorica M. E. Durham također zastupa stav kako je običaj tetoviranja na Balkanskome poluostrvu započeo još u prapovijesna vremena.⁴⁶ Ono je pretkršćanskoga postanka – relikv prapovijesnoga pubertetskog obreda, odnosno običaj tetoviranja je predromanskoga i predslavenskoga podri- jetla. Tetoviranje na Balkan nam dakle dolazi iz Herodotova doba. I po- najviše se zadržalo kod katolika u središnjoj Bosni.⁴⁷

Slično rezonira Vejsil Čurčić⁴⁸. Običaj tetoviranja (šaranja) koji egzi- stira u Bosni svoje podrijetlo vuče iz neolitskoga doba. Smatra da su Iliri

43 VID VULETIĆ VUKASOVIĆ, „Sicanje Hrvata (tetoviranje-tatuaž) u Herceg-Bosni“, *Bosanska vila*, Sarajevo, 1894.; „Tradicionalno tetoviranje u Hrvata“, (14. IX. 2014.), <<http://tetoviranicoevjek.blogspot.index.hr/post/sicanje-tetoviranjetatuaž-u-hercegbosni/13290041.aspx>>, (20. XII. 2014.).

44 Butmirska plastična umjetnost odlikuje se dvostrukošću vještina (cikatrizacija i tetovira- nje), što je rezultat heterogene rasne i etničke strukture butmirske populacije koja uključuje armenoidne, europeidne i negroidne rasne elemente. Pronađena statua tzv. *negro woman* predstavlja podlogu za tezu o običaju tetoviranja koji nalazimo u Butmirskoj kulturi.

45 Usp. M. PETRIĆ, *Običaj tatauiranja...*, str. 193. – 203. M. Petrić, referirajući se na poveznicu zajedničke stočarske djelatnosti između balkanskih naroda i stanovništva Kavkaza, Prednje Azije i Sjeverne Afrike, mišljenja je kako bi tetoviranje moglo biti povezano s ekspanzijom stočarstva na balkansko područje. Autor upozorava, fenomen tetoviranja, koji se prakticirao na Balkanu, treba dvoslojno promatrati: prvi, koji je dakako stariji, autohtono je balkanski (samostalno nastao), i drugi koji je nastao iz spomenutih euroazijskih i afričkih utjecaja.

46 O tome, prema njezinim riječima, govore brojni relevantni povijesni izvori. Naime, arheo- loški artefakti Minhenske kolekcije svjedoče o tetoviranju Ilira, Tračanki te Japoda (pleme Kelta i Ilira) kao i Herodotove, Strabonove, Ciceronove i Plutarhove tvrdnje.

47 M. E. Durham nam kazuje da su se najosebujniji primjerci tetovaža mogli pronaći među katolkinjama Travnika, doline rijeke Vrbasa, u Bugojnu, Kotor Varošu, Jajcu te Banjoj Luci.

48 Budući da je Vejsil svoj rad utemeljio uglavnom na Truhelkinim istraživačkim naporima i kako bismo izbjegli ponavljanja, ne ćemo u većoj mjeri iznositi njegove interpretacije običaja bosanskoga tetoviranja.

običaj tetoviranja naslijedili iz azijske pradomovine (područje Kavkaza). O tome da se tetovira samo katolički svijet kaže: „Vjerojatno je, da su došljaci Hrvati (dakle, katolici) taj običaj preuzeli od starosjedilaca, kasnije je taj običaj ostao svojinom jednog dijela katolika Hrvata u Bosni.“⁴⁹

Glück iznosi onu hipotezu o postanku običaja tetoviranja koja mu se činila najvjerojatnijom. Znao je da stari Slaveni nisu prakticirali običaj tetoviranja. Dakle, mora da je prapovijesnoga podrijetla. Čak i kad bi tezu prapovijesnoga podrijetla uzeli u obzir, ona ne objašnjava činjenicu da se samo jedna etnička i konfesionalna jedinica na području BiH tetovira. Nema čak ni zajedničkoga vlastitog naziva koji bi ukazivao da se radi o zemaljskome običaju iz drevnih vremena. Autoru je bilo čudno kako se samo jedan dio stanovništva tetovira (dakle, katolici): riječ je kako kaže, ne obazirući se na pripadnost vjeri, o jednome te istome narodu po svojim običajim i navikama.⁵⁰ Dakle, zaključak ide prema pretpostavci kako je običaj tetoviranja kod jednoga dijela stanovništva, mlađega podrijetla; nije staroslavenskoga i prapovijesnoga te nije riječ o posebnome bosanskom, u cjelini prepoznatljivome narodnom običaju.

Podupirući tezu prapovijesnoga podrijetla običaja tetoviranja koji nalazimo kod bosanskih katolika, Truhelka sumnja i s pravom se pita: je li križ glavni motiv obrednoga tetoviranja katolika ili je riječ o sporednome obliku? Bit se sastoji u tome kako simbol križa nije isključiva katolička oznaka, odnosno običaj nije motiviran čisto i u potpunosti vjerski već se miješa s elementima iz pretkršćanskoga doba. Truhelka je, naime, u svojoj sistematizaciji tetovažnih kompozicija opazio i seriju orijentalnih „nekršćanskih“ ornamenata (npr. „kolo“).

5. Kulturna autonomija i tradicijska samosvijesnost

„Križi, i uz njih mnogo drugih motiva, isti oni što se nalaze na stećcima, na preslicama, na vezovima, dio su zagonetne predslavenske, predkršćanske i predantičke balkanske tradicije, stare najmanje dvije-tri tisuće godina.“⁵¹ Dakle, prema etnologu Ivanu Lovrenoviću, riječ je o

49 VEJSIL ČURČIĆ „Tetoviranje katolika u srednjoj Bosni“, *Napredak: Glasilo hrvatskog kulturnog društva*, Sarajevo, god. VIII. (1933.). br. 6., str. 71. – 73.

50 Usp. L. GLÜCK, *n. dj.*, str. 81. – 88.

51 I. LOVRENOVIĆ, *n. dj.*, str. 80.

reliktu prastaroga običaja koji se u naše vrijeme zadržao kod katolika središnjega dijela Bosne. Riječ je o antropološkoj izuzetnosti kojom se samo bosanski katolici mogu podičiti. Tradicionalno tetoviranje Hrvata katolika u srednjoj Bosni začudan je dokaz kulturnoga kontinuiteta u Bosni koji se proteže sve tamo do ilirskih plemena. To je nažalost i jedini takav pouzdan dokaz.⁵²

Unatoč iznimnoj kulturnoj vrijednosti, običaj bockanja kože ipak nije dovoljno znanstveno istražen niti mu je posvećena pozornost koju zaslužuje. O tome čak davne 1896. godine govori i tekst *Priopćenja o postojanju i vrsti tetovaža u Bosni i Hercegovini* dr. Haberlandta. Zdušno se zalaže da se pokrenu veća i važnija znanstvena etnografska (folkloristička) istraživanja običajne *tattoo* pojave prije nego bude kasno.⁵³

Iz te perspektive tatuaž na rukama i prsima današnjih srednjobosanskih katolika i katolkinja najedanput dobiva uzbudljive dimenzije. Za onoga tko ga može situirati i doživjeti, taj mali, a tako indikativan antropološki survival prestaje biti plošno sredstvo za jednokratnu političku upotrebu po ograničenoj logici nacionalno-partijskih agitatora, i otvara velika i intrigantna pitanja o porijeklu, zemlji, identitetu i o jednom neusporedivo bogatije shvaćenom naslijeđu.⁵⁴

Poradi toga, pojave duše i uma narodnoga valja proučavati, određivati im mjesto u načinu života i mišljenja svake ljudske zajednice. Jer su tradicija i tradicionalizam uvijek aktualni, odnosno kultura bez tradicije ne može kao što ne može drvo bez korijena.⁵⁵ Drugim riječima kazano:

Priča mog života uvijek je utkana u priču onih zajednica iz kojih izvodim svoj identitet. Ja sam rođen s prošlošću, a pokušati se odvojiti od te prošlosti, na individualistički način, znači izobličiti svoje sadašnje odnose.

⁵² Usp. NOEL MALCOLM, *Bosna, kratki pregled*, Erasmus Gilda – Novi Liber – Dani, Zagreb – Sarajevo, 1995., str. 6.

⁵³ Dr. M. Haberlandt, u svojim *Priopćenjima o postojanju i vrsti tetovaža u Bosni i Hercegovini* iz 1896. god., poziva na veću ozbiljnost i sveobuhvatniju znanstvenu angažiranost kad je u pitanju istraživanje katoličkoga običaja šaranja kože.

⁵⁴ I. LOVRENOVIĆ, *n. dj.*, str. 82.

⁵⁵ Usp. NIKOLA BUCONJIĆ, *Život i običaji hrvata katoličke vjere u BiH*, pretisak iz 1906., Matica hrvatska, Mostar, 1999., str. 9.

Posjedovanje povijesnog identiteta i posjedovanje društvenog identiteta podudaraju se. Ono što jesam prema tome u biti je ono što baštinim, specifična prošlost koja je u određenoj mjeri prisutna u mojoj sadašnjosti.⁵⁶

Zaključak

Kada bi se netko uhvatio zadatka da nacrtat kulturni atlas, recimo, samo srednje Bosne, i baš samo one katoličko-hrvatske, otkrio bi da u tom unutarnjem arealu od Mrkonjića i Liskovice, Livna i Kupresa na zapadu, do Vareša, Očevije i Olova na istoku, od Posavine na sjeveru do Rame i Neretvice na jugu leži jedan drevni autohtoni svijet, jedan jezik i mentalitet, jedna povijest i jedna memorija, koju možeš uništiti i raseliti, ali je ne možeš definirati ničim izvan nje. To je onaj kulturni areal u kojemu se zadržao zagonetni prahistorijski običaj tatuaže...⁵⁷

Zanimljiva je činjenica da mi još danas u Bosni možemo susresti *žive primjerke* nekadašnje tetovažne kulture. Bake s ponosom pokazuju tetovirane križeve i njegove stilizacije na rukama i radosno svjedoče o minulome običaju. Međutim, nabocanja križa, boc(k)anja, šaranja, taturiranja i sicanja odavno više nema. Hrvatice katolkinje središnje Bosne već desetljećima ne prakticiraju niti nasljeđuju tradicijsko punktiranje kože. Bogato kožno ornamentiranje kršćanskih simbola na običajnoj i svečanoj razini više ne postoji.

Premda imamo mogućnost neposrednoga uvida u još živu, organsku tetovažnu baštinu i priliku saslušati autentično usmeno predanje, istraživače kulture deprimira činjenica da je gotovo nemoguće sa sigurnošću, zbog izostanka materijalnih dokaza, rekonstruirati potpunu genezu toga bosanskog fenomena tetoviranja. Ugledni etnolozi Ćiro Truhelka, Edith M. Durham i Mario Petrić slažu se u konstataciji da običaj tetoviranja, koji se aktivno prakticirao samo kod jednoga dijela bosanskohercegovačkoga

⁵⁶ ALASDAIR MACINTYRE, *Za vrlinom: studija o teoriji morala*, Kruzak, Zagreb, 2002., str. 238. – 239.

⁵⁷ I. LOVRENOVIĆ, *n. dj.*, str. 67.

stanovništva, svoje podrijetlo vuče iz prapovijesnih vremena. Kada su to isto, u drugačijem povijesnom kontekstu, ali na istome geografskom području u sad već dalekoj prošlosti, radila ilirska plemena.

Navedena teza prapovijesnoga vrela na osnovi koje su srednjovjekovni bosanski katolici izgradili svoju tetoviračku, hibridnu tradiciju, ne čini se neuvjerljivom posebno zato što i arheološki artefakti i sličnost bosanskih tetovažnih simbola s ilirskim sugeriraju da je ipak riječ o jednome drevnom običaju.

U svrhu rekonstruiranja (dis)kontinuiteta pretpostavit ćemo da tradicijska katolička tetovaža srednjobosanskih žena ima svoju povijesnu kontekstualnost i kronologiju te razvojne stupnjeve. Sljedeći razvojni stadij, drugi po redu nakon prapovijesnoga, ujedno bi bio i zaključni. To bi bila ona formativna faza koja nastaje u razdoblju osmanskoga okupiranja Bosne. Tu bismo namjerno zanemarili fazu tzv. slavenskoga prinos tetovažnoj tradiciji zbog toga što Slaveni, bar kada su dostupni izvori u pitanju, nisu prakticirali potkožno nanošenje bilo kakvih simbola.

Tursko zaposjedništvo Bosne trajalo je preko četiri stoljeća. U tome se razdoblju novoga osvajača životna paradigma domaćega kršćanskog stanovništva radikalno izmijenila. Nova konstelacija vrlo nepovoljnih i stegnutih društveno-političkih prilika (poput agresivne islamizacije) prijetila je iščeznućem specifično bosanskoga etničkog i kršćanskog identiteta. I čini se da su baš u toj dugoj okupacijskoj epizodi bosanski katolici posegnuli za prapovijesnim supstratom i u skladu s novim povijesnim kontekstom oživjeli staro i evoluirali u novo samosvjesnije tetoviračko nasljeđe.

Prije nego pokušamo u afirmativnome smislu odgonetnuti razloge njihovih motivacija, pretpostavimo, sukladno tomu presudnom islamskom kontekstu u povijesti Bosne, da katolička tetoviračka kultura nije bila inspirirana i utemeljena na razlozima kao što o tetovažama zna govoriti suvremena i počesto stereotipizirajuća generalizacija. Naime, ne smijemo podleći aktualnim simplifikacijama i bosansku nakanu (koja je prešla u tradicijsku praksu) trajnoga modificiranja kože obrazložiti kao površan pokušaj egocentrične i samovoljne individualne potrebe za kozmetičkim promoviranjem. Tradicionalno tatauiranje Bosanci ne bi trebalo razumjeti kao plod kolektivnih patoloških stanja i psiholoških

kompulzija. Bilo bi pogrešno njihovu kulturu boc(k)anja direktno povezati sa sociopatskim ili samodestruktivnim motivacijama kakve danas nalazimo kod mlade (buntovničke) društvene klase. Na pojavu katoličkoga sicanja ne možemo također gledati, bar iz ovoga posljednjega otomanskog poticajnog impulsa, kao na neki kolektivni modni izričaj koji će se s vremenom mijenjati i naposljetku brzo zagubiti.

Pa kako onda sagledati šaranje kože srednjobosanskih katolkinja? Nikako drugačije nego kroz navedenu kontekstualnost grubih povijesnih prilika i egzistencijalnih motivacija da se jedan etnicitet obrani od progresivnoga zatiranja. Zato je njihova punktirajuća djelatnost, u osmanskoj epohi Bosne, smišljeno obučena u kršćansko ruho. Fizičko nošenje križnih stilizacija kreiralo je distinktivnu ulogu u tome specifičnom društveno-političkom okruženju. Katolička vjera i njezini simboli, pa čak i trajno urezani na kožu, pokazali su se spektakularnim mehanizmom grupne zaštite u borbi protiv neumitne islamizacije i kulturne asimilacije. I to u dvostrukome smislu. U eksternome smislu, tetovaže su vizualnim putem zlonamjernicima sugerirale da se katolike, prije svega biološki (pri očuvanju potomstva), treba ostaviti na miru, dok je u internome pogledu tetoviranost otežavala konvertiranje od izvornoga vjerskog i etničkog identiteta.

Ono što je zapravo turski kontekst napravio, bolje reći isprovocirao, jest jednu permanentnu vizualnu kodifikaciju koja na prvu možda i nije trebala imati visoku artistsčku vrijednost, ali je postala prevažan dio katoličkoga puka u Bosni.

Tetovažne kompozicije evoluiravši u vjersku simboliku, prešle su granice svoje čisto tehničke vrijednosti i postale su prelijepi dio ukupne materijalne i duhovne bosanske kulture života. Zbog toga raskošno ornamentiranoj tradiciji tatuaže pripada integralno mjesto u onome što bosanski katolici i katolkinje uistinu jesu – lojalni predstavnici crkve Kristove.

Literatura

- ANDRIĆ, IVO, *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*, doktorska disertacija, ZORAN KONSTANTINović (prev.) NIP Orfej, Banja Luka – Bijeljina, 2011.
- SUJOLDŽIĆ, ANITA i dr., *Bosanci, Kulturni profil*, Institut za antropologiju, Zagreb, 2006.
- BUCONJIĆ, NIKOLA, *Život i običaji hrvata katoličke vjere u BiH*, pretisak iz 1906., Matica hrvatska, Mostar, 1999.
- CVITKOVIĆ, IVAN, *Hrvatski identitet u BiH, Hrvati između nacionalnog i građanskog*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2006.
- ČURČIĆ, VEJSIL, „Tetoviranje katolika u srednjoj Bosni“, *Napredak: Glasilo hrvatskog kulturnog društva*, Sarajevo, god. VIII. (1933.) br. 6.
- DURHAM, EDITH M., *Some tribal origins, laws and customs of the Balkans*, Allen & Unwin, London, 1928.
- DŽAJA, SREĆKO M., „Bosna i Hercegovina kao politička kategorija kroz povijest“, *Status, magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, Udruga građana „Dijalog“, Mostar, br. 14., 2010.
- DŽAJA, SREĆKO M., *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine, Predemancipacijsko razdoblje 1463.-1804.*, LADISLAV Z. FIŠIĆ (prev. s njemačkog) 2. popravljeno i dopunjeno izdanje, Ziral, Mostar, 1999.
- GLÜCK, LEOPOLD, „Tetoviranje kože kod Hrvata katolika Bosne i Hercegovine“, *Glasnik zemaljskog muzeja*, Sarajevo, br. 1889. (3.) str. 81. – 88. (Rad je izvorno objavljen na njemačkome jeziku: „Die Taetowierung der Haut bei den Katholiken Bosniens und der Herzegowina“, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina*, sv. II., Wien, 1884.).
- *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, sv. 11., Novi Liber, Zagreb, 2004. – 2005.

- IVANKOVIĆ, ŽELJKO, *Tetoviranje identiteta, pohlepa za prošlošću*, drugo izdanje, Rabic, Sarajevo, 2009.
- LOVRENOVIĆ, IVAN, *Bosanski Hrvati, esej o agoniji jedne evropsko-orijentalne mikrokulture*, drugo prošireno izdanje, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2010.
- MACINTYRE, ALASDAIR, *Za vrlinom: studija o teoriji morala*, Kruzak, Zagreb, 2002.
- MALCOLM, NOEL, *Bosna, kratki pregled*, Erasmus Gilda – Novi Liber – Dani, Zagreb – Sarajevo, 1995.
- MOAČANIN, NENAD, *Turska Hrvatska, Hrvati pod vlašću Osman-skog carstva do 1791., Preispitivanja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
- NIKIĆ, ANDRIJA, *Događajnica Bosne i Hercegovine 614. – 1918.*, Franjevačka knjižnica i arhiv, Mostar, 2003.
- PETRIĆ, MARIO, „On Tattooing and Cicatrization in Prehistoric population of a Part of Balkans – O pitanju tatauiranja i cikatriza-cije kod prehistorijskog stanovništva jednog dijela Balkana“, *Go-dišnjak Centra za balkanološka istraživanja*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, knj. 4. (2.) 1966.
- PETRIĆ, MARIO, *Običaj tatauiranja kod balkanskih naroda - ka-rakteristike, uloga i porijeklo*, doktorska disertacija, Filozofski fa-kultet, Sarajevo, 1973.
- LÉVI STRAUSS, CLAUDE, *Strukturalna antropologija II.*, Školska knjiga, Zagreb, 1988.
- ŠEVALIJE, ŽAN – GERBRAN, ALEN, *Rečnik simbola, mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likove, boje, brojevi*, Stylos art – Izdavačka kuća Kiša, Novi Sad, 2009.
- TKALČIĆ, MARINA, „Prozor u svijet – tetoviranje ženskog tijela: Od stigmatizacije do subverzivnosti do osnaživanja i modno-ga trenda“, (25. V. 2013.), <<http://www.libela.org/prozor-u-svi->

jet/3797-od-stigmatizacije-i-subverzivnosti-do-osnazivanja-i-modnoga-trenda/>, (2. II. 2015.).

- TRUHELKA, ĆIRO, „Tetoviranje Hrvata Katolika u Bosni i Hercegovini”, *Glasnik zemaljskog muzeja*, Sarajevo, br. 1896. (3.).
- VUKASOVIĆ, VID VULETIĆ, „Sicanje Hrvata (tetoviranje-tatuaž) u Herceg-Bosni“, *Bosanska vila*, Sarajevo, 1894.; „Tradicionalno tetoviranje u Hrvata”, (14. IX. 2014.), <<http://tetoviranico-vjek.bloger.index.hr/post/sicanje-tetoviranjetatuaz-u-hercegbo-sni/13290041.aspx>>, (20. XII. 2014.).

Review article
Received 29. X. 2017.

TONI HERCEG

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar

TATTOOS OF CATHOLICS IN CENTRAL BOSNIA – SYMBOLIC ORNAMENT OF THE BODY AND SOUL

Abstract

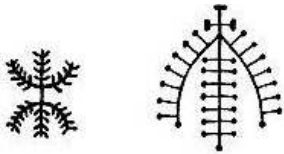
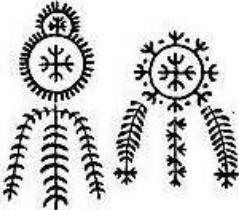
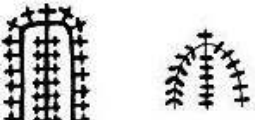
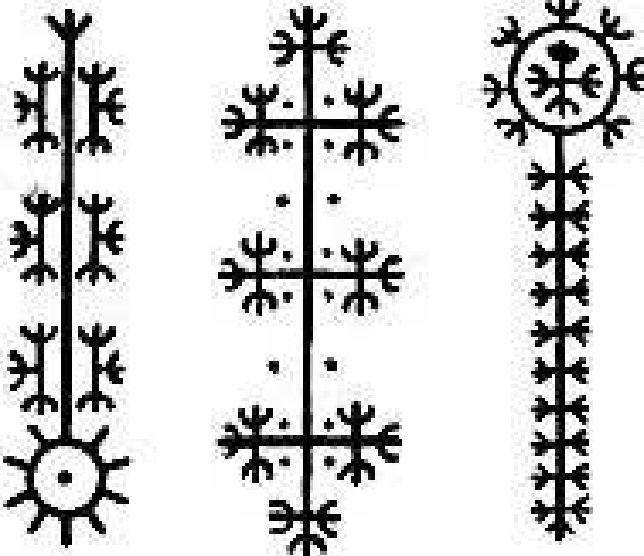
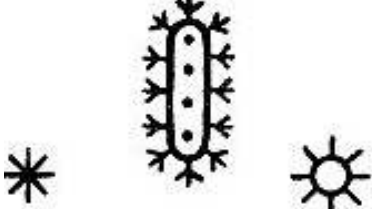
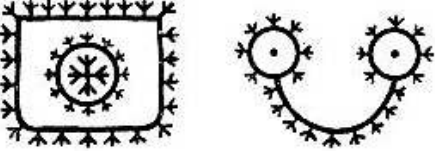
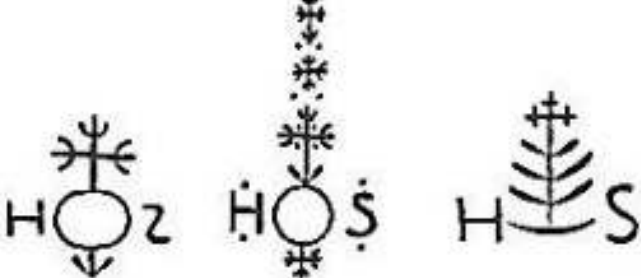
Traditional tattooing custom represents an important ethnological unit in the cultural history of BiH. Permanent puncturing of skin, mostly practiced with the female part of population, is an anthropological specific phenomenon of Catholics from Central Bosnia. According to historiographical notes it is a part of mysterious prehistoric Illyrian heritage. But it seems that with the Ottoman occupation of medieval Bosnia a more autonomous and rich, ornament phase came as far as tattooing culture of Catholic women is concerned. That is a phase of “cross tattooing”, which was symbolically changed, for the purpose of saving life and identity in front of the coming islamisation, into new confessional garment. The intention of the paper is to explore, describe and comment, consulting the relevant authors and publications, autonomous and significant but extinct tradition of Catholics’ tattooing in (Central) Bosnia.

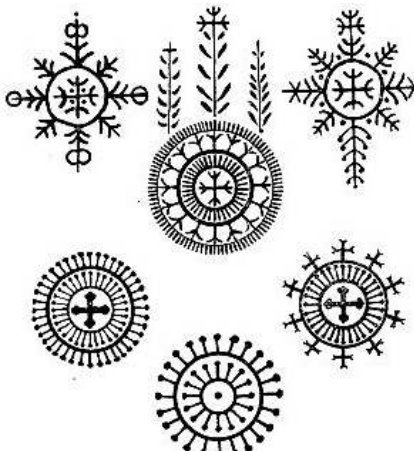

Key words: tradition; tattooing; symbols; Bosnians; Catholics; Central Bosnia; ethnology; Ottoman occupation and islamisation

PRILOZI⁵⁸

Naziv tetovaže	Ilustracije motiva		
„jeličin križić“			
„kolo“			
„ograda“			
„narukvica“			

⁵⁸ Za ilustraciju tetovažnih oblika poslužili smo se djelom *Tetoviranje Hrvata katolika u Bosni i Hercegovini* istaknutoga etnologa Č. Truhelke.

„jelica“			
„klas“			
„zvijezda, „sunce“, „mje- sec“			
„ime Isusovo“			

<p>a) Skupina posebno lijepih i vješto ornamentiranih motiva</p> <p>b) Lociranje ukrasnih motiva na ruci</p>	 <p>a)</p>	 <p>b)</p>
--	---	---